

L'arxiver i el comerç de patrimoni documental

Ramon Planes i Albets

El comerç de béns del patrimoni històric no és infreqüent que plantegi dubtes pel que fa al capteniment del qual s'ha de partir, quan és visualitzat pels professionals dels arxius, de les biblioteques i dels museus o bé, també, des de l'estricta àmbit de la recerca. Si ens cenyim al patrimoni documental, els dubtes i la desorientació encara acostumen a ser força més grans. Generalment, bastant més entre els arxiviers que no pas entre els museòlegs o els bibliotecaris, es dona una visió molt negativa d'aquest comerç, la qual cosa porta sovint a ignorar-lo o menystenir-lo. A partir del prejudici de veure'l únicament com una pràctica fraudulenta i que només provoca danys al patrimoni documental, s'arriba de vegades a la conclusió que els arxius haurien d'abstenir-se de participar-hi. Comprar fons i documents històrics des dels arxius –s'argumenta aleshores– en fomenta el mercat i, d'altra banda, entrebanca o fa disminuir les donacions.

És cert que aquesta visió més negativa es fonamenta en el fet que la comercialització ha estat o encara pot resultar especialment perjudicial als béns del patrimoni documental, des del punt de vista de la seva fragmentació i dispersió, bé que aquesta lectura no deixa de ser parcial o incompleta. Ara bé, tant o més que això, hi pesa també tot el que es deriva del retard que presenta l'organització del patrimoni documental en relació amb el patrimoni que és propi de les biblioteques o els museus.

La negació de la dimensió econòmica del patrimoni documental s'adiu molt amb un context d'una escassa valoració social que explica, certament, tant l'abundor de les destruccions com el fet que les donacions als arxius continuïn essent ben freqüents, o bé que de vegades calgui recuperar un fons de l'interior d'un contenidor de runa, com ens succeí fa alguns mesos davant mateix del Palau Moja, la seu de la Direcció General del Patrimoni Cultural.

Molts fons i documents han estat llençats o destruïts, no només perquè no se n'ha sabut veure el seu valor cultural, sinó també perquè hom ha cregut que no tenien cap valor econòmic. Encara ara, en desfer-se una casa és generalitzat de parar molt més de compte a valorar el mobiliari i altres atuells, o bé llibres insignificants, mentre, correntment, els

documents són llençats. Són moltíssims els fons que han tingut o tenen el destí final d'un contenidor d'escombraries o bé d'un drapaire.

De molts fons documentals només se n'han conservat fragments o determinats documents, aquells que algú, el seu propietari o bé un comerciant, sabia o sap que tenen algun valor comercial. Des d'un fet incontestable com aquest, no es pot oblidar que la dimensió econòmica dels documents, quan existeix o bé ha estat tinguda en compte, ha evitat i podem pensar que evitarà cada vegada més la pèrdua definitiva de molts fons i documents. Haurien de ser superades, per tant, les lectures unívokes o massa simples de la valoració econòmica del patrimoni documental i de la seva comercialització.

En la mateixa mesura que el patrimoni documental és sistematitzat i valorat per la ciutadania, que els arxius passen a formar part de la vida quotidiana i a ser vistos com un servei públic completament necessari, la valoració econòmica dels fons i els documents històrics creix. És per això que, molt més que no pas a través de les seves compres, els arxius contribueixen i contribuiran cada vegada més a la valoració social i econòmica dels documents històrics mitjançant el desplegament de la seva activitat. Exposicions documentals, publicacions, el foment de la recerca i la captació de fons per part dels arxius sensibilitzen progressivament la ciutadania del valor cultural dels documents històrics i, alhora, en fan créixer la seva valoració econòmica. De fet, el valor econòmic creixent dels fons i els documents històrics és un fet positiu, si el situem en el context de la nostra societat. També ho és des de l'òptica de la nostra professió, de la mateixa valoració del treball arxivístic, que s'ha de saber veure com un valor afegit a la vàlua intrínseca dels fons i els documents.

El mercat del patrimoni documental és una realitat que els arxivers no podem ignorar, ans ben al contrari. S'hauria de deixar de veure'l com una realitat llunyana, estranya als arxius, conflictiva i invariablement fraudulenta, i mirar d'intervenir-hi a fi d'orientar-lo tant com sigui possible en benefici del patrimoni documental i de l'enriquiment dels arxius públics, de la creació i més àmplia difusió de la cultura.

Aquest comerç ha experimentat a Catalunya una dinàmica poc o molt expansiva, assenyaladament durant els darrers vint anys. És un procés força paral·lel als avenços produïts cap a la normalització de la situació del patrimoni documental, la creació de nous arxius i la multiplicació i la diversificació de les seves activitats. El context de redreçament dels arxius també ha contribuït a donar més identitat a aquest comerç, a augmentar i dispersar territorialment les adquisicions fetes des dels arxius i a reduir el protagonisme de la demanda privada i dels compradors forasters, l'actuació dels quals comporta l'exportació del nostre patrimoni documental.

El comerç de patrimoni documental sempre ha tingut un mercat d'un embalum menor, tant material com econòmic, en relació amb el dels béns de caràcter artístic i de les antiguitats en general, i amb el de patri-

moni bibliogràfic, dels quals constitueix una mena d'apèndix. Generalment, el patrimoni documental més significatiu o valuós econòmicament el trobem associat al comerç del patrimoni bibliogràfic, tant al nostre país com a l'estranger. En general, però, presenta un grau de professionalització insuficient, bastant menor que els dels altres béns del patrimoni històric. Aquest dèficit pesa no només en el tractament que l'oferta li dona des del punt de vista de la seva organització, la descripció o el manteniment del valor que comporta la preservació de la integritat dels fons, sinó també en la mateixa valoració econòmica. En l'àmbit del patrimoni documental, les valoracions econòmiques acostumen a ser més insegures i extremeses, sia per defecte, sia per excés.

Examinar aquest comerç des de la perspectiva proposada en aquesta jornada, la de la responsabilitat de l'arxiver envers la documentació, pot portar a tractar aspectes o temes concrets força variats, que podrien ser encabits, de tota manera, en tres àmbits: el legal, el professional i l'ètic. No vull detenir-me, aquí, a fer una enunciat genèric de tots aquests aspectes ni cenyir-me al marc legal. Em sembla més escaient de plantejar algunes qüestions concretes molt significatives que situen la tasca de l'arxiver en el context de la dimensió econòmica i comercial dels documents històrics.

Són les següents: (1) quan i com s'ha de fer una valoració econòmica, (2) el problema que planteja a l'arxiver l'abundosa presència al mercat de documents històrics provinents de fons públics, (3) la necessitat de definir una política d'adquisicions i (4) la integració professional de l'arxiver en el comerç del patrimoni documental.

Quan i com l'arxiver ha de valorar econòmicament fons i documents històrics

És ben recomanable i fins i tot necessari que l'arxiver tingui algun coneixement del mercat de patrimoni documental i que, a partir d'aquí, sigui capaç de fer la valoració econòmica correcta d'un bé documental, molt especialment si dirigeix un centre o bé intervé en l'adquisició de fons al mercat. Ara bé, la valoració feta per l'arxiver sempre ha de tenir caràcter intern, des del punt de vista de la gestió pròpia del centre on treballi. Pot donar-se externament, si es tracta de donar suport o bé de col·laborar amb un altre arxiu. Un arxiu no ha de ser, de cap manera, una mena d'oficina de taxació on acudeixin venedors, comerciants o ciutadans en general a assessorar-se sobre el valor econòmic dels seus documents.

Les ofertes fetes als arxius s'ha de demanar que siguin formalitzades i han de contenir necessàriament el preu corresponent, que no l'ha de fixar, d'entrada, l'arxiver, sinó el venedor, la qual cosa no exclou la possibilitat d'una posterior negociació.

La necessitat de valorar pot anar associada a un adquisició, però no pas exclusivament. Com és sabut, cada vegada són més quotidianes les valoracions econòmiques per a les assegurances i també es donen a efectes d'inventari del patrimoni del qual és titular una institució.

La valoració econòmica del patrimoni documental és especialment complexa arran de les característiques pròpies dels documents i, també, del fet que la seva comercialització sigui encara menor o poc consolidada.

Com ha estat apuntat, l'engròs del patrimoni documental és mercajejat pels llibreTERS antiquaris. Aquests comerciants coneixen molt més el patrimoni bibliogràfic, el comerç del qual compta amb més tradició i embalum. Disposen de repertoris bibliogràfics i, molt sovint, de referents immediats, és a dir, d'altres preus assolits per altres exemplars d'un mateix llibre. El patrimoni documental és sempre únic, de manera que obtenir referents és més problemàtic o complex. Essent un mercat més esporàdic i que el llibreter compta amb un bagatge molt menor per a fer-se cabal dels documents, no resulta gens infreqüent que les valoracions que posa siguin deficientes, tant a l'alta com a la baixa. La millor valoració és la que sap conjuminar el coneixement del mercat amb coneixements arxivístics i històrics.

Fa algun temps vaig exposar quins eren els factors principals que determinen el valor econòmic dels béns del patrimoni documental, els quals entenc que continuen essent plenament vàlids. Són els següents:

- 1) Contingut temàtic del document
- 2) Persones que hi intervenen o el signen
- 3) Lloc o territori al qual faci referència
- 4) Cronologia
- 5) Documents gràfics
- 6) Segells i timbres
- 7) Original, trasllats, còpies, reproduccions
- 8) Raresa o abundor
- 9) Suport material
- 10) Enquadernacions
- 11) Dimensions i embalum
- 12) Estat de conservació i completesa
- 13) Preu de compra
- 14) Preus de mercat

A totes aquestes variables encara s'ha d'afegir, entenc, molt especialment quan es tracti de fons o bé de conjunts de documents d'un embalum considerable, l'estat que presenti des del punt de vista de les seves organització i descripció. Un fons ben organitzat, instal·lat i descrit té un valor afegit que no s'ha de negligir de cap manera.

En darrer terme, si l'arxiver dubta davant d'una valoració econòmica, el que ha de fer és assessorar-se'n. Hi ha llibreTERS antiquaris que ofe-

reixen els seus serveis com a taxadors, mitjançant la corresponent retribució per aquesta feina. Les característiques tan especials dels béns documentals i del seu mercat penso que fan que no sigui recomanable que els arxius i els arxiviers contractin aquest servei. És del tot preferible de buscar l'ajut d'algun col·lega o bé d'algun òrgan de la direcció del sistema d'arxius.

El problema que planteja a l'arxiver l'abundosa presència al mercat de documents històrics provinents de fons públics

Les institucions públiques han estat, històricament, i són, també als nostres dies, grans productores i receptores de fons documentals. Una bona part d'aquests fons ens han arribat i són custodiats als arxius públics. Ara bé, una altra part, no pas gens petita, es troba dispersa en poder de particulars.

En molts casos, aquesta situació ja es donà al moment de la producció dels documents. És prou sabut, per exemple, que molts fons nobiliaris contenen documents que algun o alguns membres del llinatge acumularen arran de l'exercici de càrrecs públics. En general, són ben escassos els fons patrimonials i personals que no contenen documents d'aquesta provenença. D'altra banda, la mateixa Administració pública ha ordenat, durant els segles XIX i XX, la destrucció o l'alienació de fons documentals que, més o menys esmicolats i en una part major o menor, han anat a parar al mercat. En fi, la deixadesa, el descontrol i la crònica situació deficitària que han patit els arxius han facilitat la privatització d'un nombre molt gran de documents.

El resultat de tot això és que sigui ben quotidià de trobar a la venda documents històrics provinents d'institucions públiques, tant històriques com vigents. Es tracta d'un problema corrent arreu d'Europa, no pas privatiu, ni de bon tros, del nostre país.

La reacció immediata de l'arxiver, davant d'un fet així, freqüentment és de voler aplicar la llei, els principis formulats per la legislació. En el nostre cas, la Llei 10/2001, de 13 de juliol, d'arxius i documents, estableix la imprescriptibilitat de la titularitat pública damunt els documents públics i que "*quan els titulars de documents públics tinguin coneixement de l'existència de documents propis en possessió de tercers han de prendre les mesures legals pertinents per a recuperar-los*" (article 12).

Pretendre aplicar aquests principis d'una manera sistemàtica és ara mateix impossible, davant l'abundor de documents públics al mercat i de la reculada tradició que té aquest fet. S'imposa, per part de l'arxiver, de saber distingir quan cal empenyer l'aplicació de la legislació i quan

cal la seva adquisició o compra. La compra de documents o bé de parts significatives de fons de provenença pública per part d'institucions públiques ha estat i és una pràctica comuna. En molts casos és la via més pràctica, més efectiva, encara que calgui –així es fa, de vegades– emmascarar formalment que es tracti d'una compra.

En aquest àmbit, la legislació ajuda ben poc l'arxiver i s'ha de demanar que acabi essent més explícita. Formula uns principis genèrics d'aplicació molt problemàtica, llevat que no estiguem davant d'un robatori recent i provat d'un bé que figuri als inventaris de l'arxiu corresponent, o bé d'una apropiació, per part d'un càrrec públic, produïda també als nostres dies.

Davant d'una situació d'aquesta mena, per tant, s'imposa que l'arxiver ho comuniqui als rectors de la institució titular del centre. Ara bé, cal que aporti tota la informació que ajudi a entendre el context i la motivació d'aquell fet, perquè d'això depèn, en molt bona part, el bon èxit de les gestions legals o d'altres que puguin tirar-se endavant per a la recuperació dels documents.

La necessitat de definir una política d'adquisicions

Com és prou sabut, a banda dels ingressos reglamentaris de caràcter ordinari, els arxius històrics capten altres fons documentals per tal de configurar un ventall que sigui representatiu de la realitat social i històrica de l'àmbit territorial o funcional que els és propi. Aquests ingressos extraordinaris afecten, molt preferentment, els fons de caràcter privat, tant de persones físiques com jurídiques.

La captació de fons d'aquesta mena ha estat molt intensa, al nostre país, els darrers anys, arran de la situació tan precària de què es partia. En molts casos, es tracta de cessions en dipòsit o bé de donacions per part dels seus titulars. Una part, emperò, dels fons privats entra al mercat, de manera que els arxius només poden fer-se'ls seus mitjançant la seva compra.

Davant d'aquesta situació, que sens dubte tendirà a accentuar-se, resulta indispensable que els arxius siguin presents al mercat amb l'objectiu d'incorporar fons i documents que altrament no hi ingressarien. És per això que l'arxiver té la responsabilitat de fer un seguiment de quin és el patrimoni documental posat a la venda.

Aquest àmbit indispensable de la tasca arxivística porta a plantejar la necessitat de definir una política d'adquisicions, de la qual formen part, lògicament, les compres.

Definir de manera explícita, extensa i escrita una determinada política d'adquisicions és un element bàsic per al bon funcionament d'un sistema d'arxius i l'acoblament dels centres que en formin part. En aquest sentit, no deixa de ser contradictori que, durant els darrers anys, ens

haguem dotat de normes per a avaluar i eliminar, però no pas de normes o criteris pel que fa als ingressos.

En la mateixa mesura que la sistematització arxivística d'un país avança i es consolida, en què s'hi organitza i institucionalitza un canemàs d'arxius, la urgència de concretar polítiques d'adquisició es fa cada vegada més palesa. Inevitablement apareixen conflictes entre uns i altres arxius, perquè competeixen per la captació d'uns mateixos fons o bé se senten maltractats per altres centres que adquireixen fons d'una manera arbitrària o agressiva, sia perquè comptin amb més mitjans econòmics, sia perquè aconseguixin d'avançar-s'hi.

A un altre nivell, tenir una política d'adquisicions ben definida, que no vol pas dir inamovible, reforça la identitat o el perfil de cada centre i contribueix a fer que la seva gestió sigui més eficient. Pot evitar o mitigar, igualment, adquisicions arbitràries que responguin a interessos conjunturals aliens al centre.

Pel que fa a les adquisicions fetes al mercat, actuar-hi i fer-ho a partir d'una política definida és propi i pressuposa una fase avançada d'organització arxivística. Les polítiques de compres més efectives i coherents són les menades pels arxius més consolidats i actius. Una institució decadent no té política d'adquisicions o bé, si la té, la té erràtica o merament testimonial o conjuntural.

L'arxiver ha d'orientar aquesta actuació agermanant les compres a la naturalesa, al perfil del centre i als mitjans amb què compta. Històricament s'han donat polítiques de compra que s'han de qualificar d'agressives, en la mesura que resultaren lesives als països o als territoris on foren produïts els documents. Aquestes pràctiques, que encara no es pot dir que siguin superades, els arxivers les han de qüestionar d'una manera inequívoca.

Com ja he apuntat, al nostre país, posar per escrit i d'una manera suficientment explícita la política d'adquisicions és una completa raresa. Entenc que seria positiu que, en el futur immediat, es tractés d'un requisit indispensable per a formar part del Sistema d'Arxius de Catalunya. Per facilitar econòmicament la concurrència al mercat per part de tots els arxius reconeguts, la direcció del Sistema pot establir un programa d'ajuts, semblant al que és dóna a França, per exemple. Ara bé, també la direcció del Sistema ha de tenir definida una política de compra de fons i de documents a fi de destinar-los a l'arxiu on les seves conservació i consulta siguin més adients.

La integració professional de l'arxiver en el comerç del patrimoni documental

No és infreqüent que l'Administració pública rebi ofertes de compra de fons documentals o bé de documents històrics que van acompanya-

des d'un informe tècnic. Són informes deguts a historiadors, paleògrafs o arxivers a qui el comerciant ha fet aquest encàrrec professional, amb la corresponent retribució. Altres vegades, el comerciant demana aquest servei professional per tal d'incorporar una descripció correcta del document als seus catàlegs. Algunes grans cases de subhastes de l'estranger, d'altra banda, davant d'una peça important de provenença catalana, no és rar que n'encomanin un estudi a algun expert del nostre país.

En el món de les antiguitats i, especialment, en el mercat artístic, aquesta és una pràctica molt corrent des de fa anys, especialment quan es tracta de béns d'una importància remarcable. Al més sovint, aquests informes són signats per professors universitaris reconeguts com a especialistes per les seves publicacions. No és rar que, algunes altres vegades, siguin deguts a professionals dels museus.

És evident que aquesta pràctica planteja força interrogants, encara que també s'ha de saber encarar d'una manera desacomplexada. Posa davant de l'arxiver –i dels altres professionals del patrimoni històric i cultural– els límits que ha de tenir l'exercici professional, les incompatibilitats legals que puguin existir i l'ètica professional.

En aquest terreny s'imposa de distingir entre l'arxiver que treballa en un arxiu de titularitat pública i el que ho fa en un de privat o bé que pugui treballar pel seu compte. Els arxivers estem molt acostumats a visualitzar la nostra professió en el marc de l'administració pública, la qual cosa té tota la seva lògica pel simple predomini d'aquesta destinació professional. Ara bé, es comença a donar i pot donar-se encara més en el futur la figura de l'arxiver que treballa privadament.

De la mateixa manera que un comerciant contracta els serveis de bibliotecaris, historiadors o restauradors, i això no ens sobta, tampoc no ho hauria de fer que pugui contractar els serveis d'un professional del món dels arxius. La integració dels arxivers en aquest àmbit ha de contribuir, a través d'un exercici professional homologat, a bandejar pràctiques comercials danyoses al patrimoni documental.

Tota una altra cosa és la hipotètica figura de l'arxiver que, alhora, actués com a comerciant de documents històrics, que entenc que s'ha de rebutjar completament.

Molt bon tros més problemàtica i conflictiva resulta aquesta possible integració professional si l'arxiver la vol compaginar amb el treball en un arxiu públic. De fet, ambdues activitats no haurien de ser compatibles i, èticament, entenc que no ho són. L'arxiver que treballa en una institució pública s'ha d'abstenir de fer-ho, alhora, per a una empresa dedicada al comerç de documents històrics. Si l'arxiver treballa al servei d'una institució privada, s'haurà d'atenir a les normes que tingui establertes la institució. El límit sempre ha de venir donat per evitar la confusió o bé el conflicte entre l'actuació personal o particular i la que desplegui l'arxiver al servei de la institució i de l'arxiu on treballi.

A mesura que avanci l'organització del nostre patrimoni documental, que s'estructuri un sistema d'arxius al país, que la professionalització

dels arxivers faci passos endavant i que el mercat del patrimoni documental es vagi consolidant, totes aquestes qüestions de ben segur que hauran de ser revisades. La confluència d'aquests processos –tots ben relacionats, d'altra banda– plantejarà cada vegada més situacions noves, conflictes concrets i dubtes de capteniment que els arxivers, i també les administracions públiques i les institucions privades, haurem de resoldre.

La dimensió ètica que té la participació o el contacte dels professionals del patrimoni cultural amb el mercat fins ara s'ha fet molt més explícita en l'àmbit dels museus que no pas en el nostre, especialment a nivell internacional. Ho explica el fet que els museus siguin, per definició, col·leccions i, alhora, que el mercat de les antiguitats i de l'art tingui una importància econòmica molt superior. És allisonador, en aquest sentit, un contrast entre els codis d'ètica del Consell Internacional de Museus (2001) i el del Consell Internacional d'Arxius (1996). El Codi dels museòlegs és molt més explícit en aquest àmbit i conté molts plantejaments igualment aplicables al món dels arxius.

Més enllà de les especificitats de cada àmbit patrimonial, és evident que existeixen unes bases comunes que s'han de compartir. En aquest sentit, entenc que s'imposarà cada vegada més que els arxivers, els museòlegs i els bibliotecaris catalans contrastem punts de vista.

Bibliografia orientativa

AINSLEY, Luc. "Politique d'acquisition: l'exemple des archives littéraires". *Cursus* (Montreal), vol. 1, núm. 2 (printemps 1996). <http://www.ebsi.umontreal.ca/cursus/vol1no2/ainsley.html>.

ALEGRE ÁVILA, Juan Manuel. *Evolución y régimen jurídico del Patrimonio Histórico. La configuración dogmática de la propiedad histórica en la Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1994 (Análisis y documentos, 5), t. II, pàgs. 199-342.

Aquisições e restauros 1991-1992. Guia da exposição. Lisboa, 21 de dezembro de 1992. Lisboa: Arquivos Nacionais/Torre do Tombo, s. d., 44 pàgs.

BOADAS, J.; FERNÁNDEZ, J.; MASACHS, J. M.; PLANES, R.; ROVIRA, M. "Conceptes generals i tipologies de fons privats". *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística* (Barcelona), 16 (2000), pàgs. 299-314.

Codi deontològic dels arxivers catalans. Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya, 2002 (Textos, 1), 22 pàgs.

PEDRAZA GRACIA, Manuel José (ed.). *Comercio y tasación del libro antiguo: análisis, identificación y descripción (Textos y materiales)*.

- Jaca, 1-5 de septiembre de 2003*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, Vicerrectorado de Proyección Social y Cultural, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2003, 312 pàgs.
- CHECA CREMADES, José Luis. *El libro antiguo*. Madrid: Acento Editorial, 1999 (Flash, 144), 90 pàgs.
- MENDOZA DÍAZ-MAROTO, Francisco. *La pasión por los libros. Un acercamiento a la bibliofilia*. Madrid: Editorial Espasa Calpe, S. A., 2002 (Espasa Forum), 397 pàgs.
- LAMBERT, James; CÔTÉ, Louis. "Les outils de travail en archivistique: la politique d'acquisition: pourquoi, comment, critères et exemples". *Archives* (Sillery, Québec), 23, núm. 3 (1992), pàgs. 3-21.
- Legislació sobre Patrimoni Cultural*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2004, 2a ed. (Legislació temàtica, 7), XVIII, 606 pàgs.
- MINISTÈRE DES RELATIONS EXTÉRIEURES. *Les Archives du Ministère des Relations Extérieures depuis les origines. Histoire et guide*. Paris: Imprimerie Nationale, 1984, tome I, pàgs. 81-89.
- PEARSON, David. *Provenance Research in Book History. A Handbook*. London: The British Library & Oak Knoll Press, 1998, XIV, 326 pàgs.
- PHILLIPS, Faye. "Developing Collecting Policies for Manuscript Collections". *The American Archivist* (Chicago), 47, núm. 1 (Winter 1984), pàgs. 30-42.
- PLANES I ALBETS, Ramon. "El comerç de béns del patrimoni documental". *Item. Revista de biblioteconomia i documentació* (Barcelona), 25 (juliol-desembre 1999), pàgs. 82-106.
- SIRCHIA, Gemma (cur.). *La valutazione economica dei beni culturali*. Roma: Carocci editore, 2000 (Beni culturali, 21), 187 pàgs.
- Taxació i assegurances d'objectes museístics. Girona, 7 i 14 de febrer de 1997. Ponències*. Barcelona: Associació de Museòlegs de Catalunya, 1998 (Papers de l'AMC, 1), 126 pàgs.